

Az erdélyi legyeződiszes könyvkötés korának és eredetének
nyomozása

A szellemi haladást az izlés gyarapodása is követi.

Az erdélyi legyeződiszes könyvkötést általában véve kolozsvári munkának tartják¹⁾ anélkül azonban, hogy ezt az állítást kétségtelen adatokkal bárki is bizonyította volna. Valóban, ha csak azt a hét könyvtáblát vesszük is vizsgálat alá, amelyet Tolnai Gábor 1939-ben írt gondos tanulmányában közöl,²⁾ azt tapasztalhatjuk, hogy közülük - egy kéziratot kivéve - mindenik kolozsvári nyomtatású művet takar. E könyvek közül pedig öt darab Veresegyházi Szentyel Mihály 1673-84. években Kolozsvárt dolgozott nyomdavezető műhelyének terméke, egy pedig Szenczi Kertész Ábrahám 1660-ban Váradon nyomtatni kezdett, majd Kolozsvárt befejezett Bibliájának 1688-ban bekötött példánya.

Ennek a hét könyvnek a kötését - egy és más díszítőelemek változatait nem tekintve - hasonlóknak, sőt egyetlen forrásra visszavezethetőnek tartom; ez azután hatással volt más, talán csak utódműhelyekre is. Ezt a hatást, vagy egyezőséget pedig könnyen kimutathatjuk az egyes példányokon felismerhető azonos poncok, ducok és lemezek használatában, sőt még azon a XVII. század végéről származó kötésen is, amelyen a legyezős díszítés rovására a természetest utánzó virágdíszítés válik uralkodóvá.

E díszítési módnak legjellegzetesebb eleme, a teljes, fél és negyedkört alkotó legyező, amely virágpártaszerűen képeztetett ki. Ennek szíromleveleit pedig leggyakrabban szegfű, vagy aranyvirág, netalán a peremmel párhuzamos irányu, de befeléhaladólag rövidü-

---

1) Ráth György: Magyarországi könyvtáblák a történelmi kiállításon. /Az Iparművészet 1896-ban./ 64.

2) Tolnai Gábor: Legyeződiszes könyvkötések Erdélyben. MKvSzle. 1939: 247-65.

lő sugárral képzett, egymást váltogató sima és gyöngykörivek diszítik. Ez a legállandóbb és legjellegzetesebb disze a XVII. század utolsó harmadabeli u.n. kolozsvári kötésű könyvtábláknak, míg nem egyéb, szokásos elemeket, mint például a legyeződisz két ellentétes végéből kinövő kacsos virágtövecskéket, a könyvkötő nem minden esetben képezte ki.

Komáromi Csipkés György "Igaz hit" című s 1666-ban Szebenben nyomtatott művének egyik példánya a Székely Nemzeti Múzeum tulajdonában volt. Ennek kötése hasonlóképpen a kolozsvárinak vélt könyvkötői termékek körébe tartozik. Az egykor valóban remekbe készült, de a sok használattól jócskán megviselt, azonban egészen ép kötet sok érdekességet rejt magában. A negyedréteg nagyságu, ma már kopottas aranyozású könyv vörösbarna szattyánbőrbe köttetett. Egyformán képzett mindkét tábláján a középdiszit széles kettőskeretelés zárja be; közülük a külsőt hullámosan elnyúló virág- és indafüzér, a belsőt pedig küllős fél- és a sarkokon egész napkorongok diszítik, közükben egy-egy ellentett irányu stilizált liliumocskával. Mindkét keretet egy-egy ponttal befejezett, egymás mellé sorakozó féltojás-diszes keskeny szegély zárja körül. A kereteken belül levő nagy tükör közepére egy szélkerékszerűleg diszített fészekből kinövő tiz szíromlevelű párta, illetőleg tiz karéju legyeződisz képeztetett ki. E szíromleveleket a peremmel párhuzamos irányu, de befelé haladólag rövidülő sugárral megalkotott, egymást váltogató sima és gyöngy-körivecskék mintázzák. A legyeződiszből felfelé és lefelé egy-egy csillagvirágos, kacsos virágtövecske nő ki, ennek tetejéről pedig, hosszú dorongbibéjű virágocska emelkedik ki; a virágtövecskéből kétoldalt egy-egy lombdisz omlik a legyeződisz peremére. Az egész középdiszitést, annak körvonalait párhuzamosan követőleg, ritkásan elhelyezett nagy pontsor zárja körül. Ezen kívül, a képtükör sarkaiban -egy-egy háromkaréju negyed-legyeződisz képeztetett ki virágfészekkel és hosszanti irányba kinyúló lombdisszel. A könyv sarkának bordákkal elválasztott öt táblácskájában pedig tojásidom, átlós négyzet és négyszirmu rozettából képzett párhuzamos határvonal közé küllős félnapkorongocskák nyomattak, közükben egy-egy ellentett irányu, stilizált liliumocskával. Nagyon kopott arany metszésének egész területét reneszánsz stilusu virágos ágak töltik be. Ez a diszítés azonban egészen más izlés szüleménye, mint a könyvtáblák legyeződiszes aranyozott mintázata.

Különben a táblák egyes díszítési elemei eleddig sem voltak ismeretlenek. A legyeződisz, vagy virágpárta fészkének mását megtaláljuk többek között egy-egy 1673, 1674, 1675, 1684. és 1689. évből származó kötésen; az egész és negyed-legyeződisz pontos egyezését, a szíromlevelek díszítését, a küllős félnapkorongokat, a virág- és indafüzéreket, valamint a középdíszítés körvonalait, párhuzamosan körülölelő pontsört egy 1688. évből származó kötés aranyozásán látjuk; a legyeződisz két oldalából kinövő virágtövecskéket pedig hasonló kiképzésben találjuk meg egy 1675. és egy 1688. esztendőbeli könyv tábláján.³⁾ Mindezekből tehát az állapítható meg, hogy leginkább az előbb említett 1674, 1675, de különösen az 1688, évből való művek kötése feltétlenül azonos műhelyből került ki az először itt ismertetett 1666. évben nyomtatott könyv táblájával. De a többiekben is ugyanazon mester tanítványainak kezemunkájára ismerhetünk.

Komáromi Csipkés György munkájának előbb bemutatott külső táblája tehát az ugynevezett kolozsvári könyvkötések közé tartozónak ítélandó. Tekintettel azonban arra a körülményre, hogy e könyv kétségtelenül Szenczi Kertész Ábrahám szebeni műhelyéből 1666-ban, vagy az ezután következő év legelején került ki a sajtó alól, ilyenképpen azt kell feltételezzük, hogy a bekötés is szebeni eredetű s ha korban valóban megközelitené a nyomtatás évét, abban az esetben 6-7 esztendővel meg is előzné az eddig legkorábbinak ismert erdélyi legyeződiszes könyvkötést. Feltevésem igazságát az alábbi bizonyítékokkal támogatom.

A kötéstábla elülső belső-borító lapján tintával írott feljegyzés olvasható. Eszerint: "Ex Superlectilibus Celsissimae quondam Principissae Annae Bornemisza justo praetio scilicet 4/?/ florenis hung. et 20 denariis Suis annumerat Sigismundus Kovásznai Ao - 1726. 3. Maji. Cibini." Tehát ez a könyv egykor Apafi Mihály fejedelem feleségének tulajdona volt, könyvtárát azonban, a fejedelemség bukása után - úgy látszik - szétherdálták. De még inkább

---

3) Ráth Gy. i.m. 61-98. - Tolnai G. i.m. - Fitz József: A könyv sorsa Erdélyben. /Erdély. Kiadja: a Magy. Tört. Társ. Bp., 1940./ 182. lap melletti III. táblán. - V. ö. még: Könyvkiállítási emlékek. Bp. 1882. 246-48.

bizonyítja a feljegyző Kovásznai Zsigmond állításának valóságát az elülső őrlapok közül az 1/B. levelen olvasható "Anna Bornemisza mpria" sajátkezű aláírása, valamint ugyanennek A. lapjára írott hasonlóképpen tőle eredő feljegyzés: "Anno 1667 dije, 4. Junni Kólte ez könjvet enjedi Imrene mely most szenci ábrahám özvegjne melyből az Istennes kegjes Ember tanulhat lelke ödvessegere." Az idézett sorokból tehát biztosan megállapítható mind a könyv egykori tulajdonosa, mind pedig az a körülmény is, hogy 1667 június 4-én miképpen került az ő könyvtárába, amelyet a radnóti várkastélyban őriztetett.⁴⁾ E pompásan bekötött könyvet tehát 1667 június 4-én küldötte Szenczi Ábrahám könyvnyomtató özvegye, aki talán nem sokkal azelőtt még Enyedi Imréné volt. Mindent összevetve, még az is bizonyos, hogy e munka nyomtatását Szenczi 1666-ban, talán éppen az esztendő legvégén fejezte be. Ezt nemcsak a címlap nyomdai jelzésében feltüntetett évszám tanúsítja, hanem az a körülmény is, hogy a szerzőhöz intézett egyik üdvözlő versecskét Szenczi Szaki István superintendens és samarjai prédikátor 1666 május 6-án szerezte Eklén. Tehát a nyomtatásnak bizonyosan jócska idő multával ezután kellett befejeződnie. Nem tudhatom, hogy Szenczi Ábrahám vajjon megérte-e a könyv bekötését, vagy már azelőtt el távozott e földi életből, azonban annyi bizonyos, hogy Bornemisza Annának 1667 június 4-én keltezett bejegyzése idején már nem élt s így a netalán nem régóta elkészült és bekötött sajtóterméket már az özvegy küldötte meg a könyvkedvelő fejedelemasszonynak.

Ismeretes, hogy Szenczi Ábrahám az 1660 augusztus 28-án elfoglalt Várad várából minden felszerelésével együtt hurcolkodott át Kolozsvárra. Innen azután a váradi Biblia nyomásának teljes befejezése után, 1662 december elején ugyancsak minden készletével együtt költözött le Nagyszebenbe.⁵⁾ Műhelyberendezése pedig, az egykori viszonyokhoz mérten, teljesnek mondható, ezért tehát mind a typographiát, mind a compactoriát is egyesítette magában; a műhely műszerei és gépei közül, az elégett egyik prelumon és egynehány torcularon kívül, Váradról mindent magával hozhatott.⁶⁾

4) Szerző: Könyvészeti tanulmányok. Kolozsvár, 1942. 48.

5) Ferenczi Zoltán: A kolozsvári nyomdászat története. 40.

6) b(arabás) s(amu): A nagy-szebeni nyomda történetéhez. TT.1890: 399-400.

Ennélfogva a saját maga által kinyomtatott könyvpéldányokat saját műhelyében, saját eszközeivel, saját maga kötötte, vagy köttette be.

Az elmondottak alapján egy olyan könyvkötőműhelyt sikerült megállapítanunk, amelynek 1667-ben készült egyik munkája is most már ismeretessé vált. Így tehát valóban hat esztendővel korábbi időre vezethető vissza a legyeződisznek Erdélyben való végleges megjelenése. Minthogy pedig Szenczi Ábrahám Váradról történt elköltözése óta a magával hozott teljes felszereléséhez aligha volt módjában újabb szerszámokat szereznie, hiszen erről Sárdi Nagy János, Szenczi legénye, 1669. esztendei vallomásában említést tett volna,⁷⁾ ebből a körülményből következőleg jogosan feltételezhető, hogy a legyeződiszes könyvkötési mód használatának még ennél is korábbi évekre kell visszanyulnia, mint ahogyan eddig sejtettük. Tekintettel azonban arra a helyzetre, hogy II. Rákóczi György uralkodásának idejében Erdélyre szakadt sanyaru idők nem voltak alkalmasak semmiféle iparág fejlődésére, ezért a legkorábbi adatok után még az 1660. évnél is messzibb időre kell visszafelé nyomoznunk. Kellő adatok hiányában természetesen végleges döntést nem hozhatunk arra nézve, hogy a kezdetet a váradi nyomdának 1640-ben történt megalapításában, vagyis "az igen szép Typographiá"-nak Lüneburgumból történt beszerzésében,⁸⁾ vagy Szenczinek a hollandiai Elzevir-nyomdában való netaláni tanulásában⁹⁾ keressük-e? Hiszen Tolnai Gábor tanulságos összeállítás szerint Németországban a legelső legyeződiszes kőtestábla csupán 1654-ből, Hollandiában pedig 1664-ből ismeretes,¹⁰⁾ emiatt Szenczitől idehaza eddig legelsőnek használt legyeződisz forrását ezeknél talán több valószínűséggel kereshetnők Francia-, vagy Olaszországban, mint ahol - ugyancsak Tolnai szerint - 1604-ben, illetőleg 1640-ben már felbukkan ez a díszítőelem, jóllehet Bárányné Oberschall Magda megállapítása szerint "a kolozsvári könyvkötészet virágkora a század

---

7) Lásd a 6) jegyzetet!

8) Szalárdi János Siralmas Magyar krónikája. 229.

9) Naményi L.: A nagyváradi nyomdászat története. M.Kv.Szle.1901: 282.

10) Tolnai G. i.h. és Könyvkiáll. eml. 1882, 245. lapon a 75.szám és 228-29.

végére Apafi Mihály fejedelem idejére esik. Északnémet és holland hatás alatt készült legyeződiszes, u.n. pávafarkas kötési görgetőkkel vakon préselt fonatékos keretbe illesztett arcképmédailonokkal, messze földön híresek voltak."¹¹⁾ Tekintettel azonban arra a körülményre, hogy az utóbbi megállapításban két különböző típusu, két különböző eljárással készült és két nagyon jól elhatárolható korszakbeli diszitési mód van összevonva, úgy érzem, hogy mindezekért mégis csak fel kell vetnünk a kérdést: vajjon miért kell a közvetlen szálatat olyan messzire keresgelnünk, amikor egy 1632 előtt készült legyeződiszes könyvkötésünk is ismeretes, amely öregbik Rákóczi György fejedelemnek 1608-beli hanai kiadása magyar bibliáját borítja?¹²⁾ Tekintettel azonban arra a körülményre, hogy e könyvtábla e Bibliának másodszori kötése, tehát egyáltalában nem valószínű, hogy a fejedelem e könyvet újbóli bekötés végett kiküldötte volna Francia-, Olasz-, Északnémetországba, vagy Hollandiába! E helyett inkább azt tételezem fel, hogy a gyulafehérvári fejedelmi nyomdában foglalkoztatott, külsőországokat járt ifjú, vagy még inkább valamelyik idegenből betelepített könyvkötőmester hozta magával a talán leginkább francia eredetűnek vélhető diszitési módot. E feltételezés igazolására kapóra jön az a helyzet, hogy a meglehetősen jól felszerelt fehérvári nyomdának az 1628-34. években Lignicei Efmurdt Jakab volt a vezetője, ő pedig egyuttal könyvkötő is lévén, amely körülményt egyik nyomdajelzése is bizonyítja, természetesen tehát, hogy a nyomdai könyvkötészetét is maga vezette.¹³⁾ Ilyenképpen önként adódik az a gondolat, hogy e diszitési mód alapelemeit ő hozta be az országba és kedveltette meg könyvgyűjtőinkkel. Erre vallana az a körülmény is, hogy a Rákóczi-féle biblia mindkét kötéstáblájára kíséző diszitőelemképpen többek között négy-négy kis kétfejű sas, mint a nyugatrómai császárság jelképe nyomatott. Igaz ugyan, hogy az 1632 körüli években a német birodalom területéről még nem ismerünk legyeződiszes könyvkötést, ezért tehát arra kell gondolnunk, hogy a sziléziai származású Efmurdt Jakab vándorlásai közben valahol máshol

11) Magyar Művelődéstörténet. III. 615.

12) mint a 10) jegyzet.

13) Szerző: Adatok a gyulafehérvári fejedelmi nyomda történetéhez. /Könyvészeti Tanulmányok. 12./ és Adattár. 1.522.

netalán éppen Franciaországban ismerkedett meg e nagyon tetsze-
tős diszitőelemmel. De összeilleszthetünk egy másik lehetőséget
is, amely ugyancsak Effmurdttal hozható összefüggésbe. Ugyanis a
Kolozsvár városi sáfárpolgár 1629 szeptember 28-án arról számol
el, hogy "erkezek Lengyel Orszagbol megh Rosas Istuan Vram¹⁴⁾
az Keony Nyomtatoval edgjüt hoztak Vrunk szamara az Tipographiai-
hoz valo szer szamokat." Ezek között netalán compactori műsze-
rek is voltak, amelyeknek használata Lengyelországba az ott nagy
számmal állomásozó olasz jezsuiták útján kerülhetett. Ezt a fel-
tétellezést azonban megkérdőjelezi az a körülmény, hogy a protes-
táns Erdélynek csakis a protestáns Balti-tengermellékével, külö-
nösképpen pedig a nyugati államokkal összekötő tengeri kereskede-
lem központjával: Danziggal volt állandó politikai és vásári for-
galma. Én tehát leginkább ezen az uton eredetetzteném a Rákóczi-fé-
le biblia kötéstáblája mintázatának forrását.

Kétségtelen, hogy a XVII. század utolsó harmadából ismeretes
legyezős diszitések különböznek a Rákóczi tulajdonában volt hanaui
biblia kötésétől. Különösen az u.n. kísérő diszitési elemek mu-
tatnak nagy eltérést; ezen kívül az 1632. esztendő körüli időből
származó kötés diszitése sokkal kevésbé tömött, tehát nem az a kis-
sé keletiesen gazdag kiképzésű, mint amely semmi szabad területet
nem hagy kihasználatlanul. Ennélfogva bár a gyulafehérvári kötés-
tábladiszitést a Szenczi-féle könyvkötés előfutárának tarthatjuk,
azonban e feltevést csakis olyan formában fogadhatjuk el, hogy
csupán mintaképül és gondolatadóul szolgálhatott, mignem a későbbi
kötéseket a váradi mester a maga önálló és mindenképpen eredeti
izlése alakította olyan elemekből és olyan formává, amilyen a di-
shaitmények pompáját szerető honfitársai tetszésének inkább megfe-
lelt. Az erdélyiesített legyeződiszes könyvkötéshez pedig hihető-
leg hazai mestereknél maga készíttethette el a szükséges diszitő
eszközöket. Erre vall a külsőországokbeli kötések mintázatainak az
itteniektől eltérő s egyuttal tökéletesebb kiképzése. Ennélfogva
elmondható, hogy mind az izlés, mind a mester, sőt még az eszközök

14) Rózsás István kolozsvári boltos.

15) Ráth Gy. i.m. 448. - Radisics E.: Le pavillon historique de
la Hongrie a l'exposition universelle de Paris en 1900. 25. -
Bárányné Oberschall Magda: Magyar iparművészet a hódoltság
korában. /Magy.Művelődéstörténet.III. 616./

is mind egy cseppig belföldiek voltak.

Természetes, hogy ez csak a kezdet lehetett, amelyet időben is szükséges lenne megközelíteni. Éppen ezért nem lehet elmellőzni Szenczi Kertész Ábrahám egyéb munkái után való nyomozást sem. Legelőbb is szólanunk kell az 1659/60. években nyomtatott u.n.váradai biblia bekötési táblájáról. Ennek egyik legismertebb darabja a kolozsvári református egyházközség tulajdonában levő remek szép kötésű példány, amelyet a szakirodalom úgy tart nyilván, mint 1661. évi kolozsvári könyvkötőmunkát;¹⁵⁾ én azonban, akinek kezében nem egyszer megfordult ez a kötet, jól tudom, hogy az elülső kötéstáblának könyvkötői díszekkel körülvelt közepébe ötvösmivű címer van illesztve s az ezt körülzáró legenda szerint e kötetet gróf Bánfi György dobokamegyei főispán 1722-ben adományozta az ekleziának. Minthogy pedig e köriratos címer egyidejű magával a könyvkötéssel, bizonyos, hogy ez nem is lehet Szenczi Kertész műhelyének munkája, sőt nem is tartozik a legyező, vagy pávafarkos díszítéssel jellemzett csoporthoz. Ellenben lehetséges, hogy ide sorolható az olasztelki református egyház tulajdonában levő biblia, amelynél a táblák béléséül Geleji Katona István "Váltság titka" című művének selejtes iveit használta fel a könyvkötő.¹⁶⁾ Minthogy pedig ezt a három kötetes munkát éppen Váradon nyomtatták az 1645., 1647, 1649. években, bizonyos, hogy az olasztelki példány eredeti és magával a bibliával közel egykoru, ilyenképpen tehát föltétlenül Szenczi Kertész műhelyének munkájául állapítandó meg, sajnos azonban, hogy a könyvtáblák barna bőrrrel borított vaknyomásos mintázatát erős rongáltsága és kopottsága miatt nem tudhattam megállapítani.

Egy harmadik váradai bibliát a debreceni református nagykönyvtárban találtam. Fekete bőrkötésének elülső és hátsó táblájának közepén kopott vaknyomásos legyeződisz van kiképezve.¹⁷⁾ Ez tehát beleilleszthető lehetne Szenczi Kertész munkái sorába, de a kötetés idejére vonatkozólag nincsen semmiféle támpontom, bár ha sejtésünk valóban megfelelne a valóságnak, abban az esetben az egykori magyarországi legyező alkalmazását az eddig tudottnál még jó

---

16) Az olasztelki /Udvarhely m./ ref. egyházközség papihivatalában.

17) Könyvtári jelzése: RMK. 230.

nehány esztendővel korábbi időből kelteztetné, sőt ha időben visszafelé még tovább lépünk egyet, előnkbe tűnik a szegedi szent-ferencrendiek által megőrzött könyvecske kötéstáblája. Ugyanis e kötet "L. Ivli Flori¹⁸⁾ rerum a Romanis Gestarvm Libri IV./Colonia Agrippinae, 1600./"¹⁹⁾ című munkát tartalmazza, kötéstáblájára pedig dus aranyozású mintázatot nyomott a könyvkötő. A díszítés közepét a váradi nyomda felszerelésének szépen képzett legyeződisze tölti be. A kötés korát a címlapra irt kézírás határozza meg ilyenképpen: "Ex libris Joannis Püspekjj 1657. Ultrajecti." Erről a biharpüspöki származású Püspöki Jánosról ismeretes, hogy idegenországbeli tanulásából 1657-ben hazatérve, nagyecsedí, majd nagybányai rektoroskodása után 1659-ben nagyváradi iskolamester, a következő esztendőben pedig ugyanitt lelkipásztor.²⁰⁾ Tehát könyvtárának e kötetét, amelyet füzött állapotban kellett hazahoznia, az 1659-60. évek valamelyikében köttetett be Szenczi Kertész műhelyében. Ugyanis Váradnak 1660-ban történt török uralom alá jutása után a jeles nyomdász-könyvkötő Erdélybe irányította utját. Püspöki pedig talán valahol a Partiumban huzódott meg, amit az is bizonyít, hogy 1661-ben megjelent munkácskáját már Debrecenben nyomatta ki. Így tehát utjuk többé már nem találkozott.

Szenczi Kertész Ábrahámnak 1667-nek talán május hónapjában bekövetkezett elhunytával a váradi református egyház egykori nyomdája minden felszerelésével együtt Apafi fejedelemnek, mint legfőbb egyházi patrónusnak rendelkezése alá került, ő azután a műhely vezetését előbb Udvarhelyi Mihály külső országokban tanult nyomdászra bizta. Ettől már 1668-ban történt alvétele után Veres-egyházi Szentyel Mihály kezébe adta s az egész tipográfiát 1669-ben Kolozsvárra helyeztette át, majd 1672-ben a kolozsvári és az enyedi kollégium közös tulajdonául adományozta, ez pedig azt jelenti, hogy mindkét intézet itt nyomtathatta kiadványait és egyéb nyomtatványait. Ettől kezdve azután a könyvnyomtató műhely mindenféle felszerelésével együtt itt is maradt. Bárha forrásaink Szenczi halála után a köteteket többé már nem emlegetik, mégis két-

---

18) E könyv szerzőjeként itt L. Julius Florus van megnevezve, holott a Világirodalmi Lexikon /II. 678./ és Scherr: A világirodalom története /I. 175./ szerint némelyek T. Annius Florus költővel azonosítják ezt a Liviusból kivonatoló szerzőt.

19) A Szegedi Egyetemi Könyvtárban.

20) Lásd Püspöki /Szilágyi/ János c. cikkemet e kötetben.

ségtelen bizonyítékunk van arra vonatkozólag, hogy még egy jó ideig továbbra is szerves tartozéka maradt. Ilyeténképpen Gulyás Pál megállapítását, amely a legyeződiszes kötéseket Kolozsvárt "a XVII. század hetvenes és nyolcvanas éveiben működött egy vagy több igen ügyes, de előttünk ismeretlen nevű könyvkötő" munkájának tartja,²¹⁾ ezuttal is helyben hagyhatjuk, ellenben most már az ekkor működött mester nevével,²²⁾ valamint a most megállapított eredettel is ki tudjuk egészíteni, annál is inkább, mivel 1647-ben maga az öreg Rákóczi fejedelem is úgy vélekedett Szenczi Kertész Ábrahámról, hogy "Váradon jó compactor vagyok."²³⁾

/Változata: EM. 1942. 251-55./

---

21) Gulyás Pál: A könyvkötés. /Az iparművészet könyve. III. 446./

22) Herepei J.: A legyeződiszes könyvkötés kolozsvári mestere. MKSzle. 1957. 155-65.

23) Illyésy János: Nyomdatörténeti adatok. MKSzle. 1898: 276.